

ارزیابی رقابت بین مؤسسات حسابرسی فعال در بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران

مجاهد رخشان

علی ذبیحی زرین کلایی*

عباسعلی پور آقاچان

دانشجوی دکتری حسابداری، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران

استادیار گروه حسابداری، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران

استادیار گروه حسابداری، واحد قائم‌شهر، دانشگاه آزاد اسلامی، قائم‌شهر، ایران

نوع مقاله: پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۱/۰۳/۰۳ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۰۸

چکیده: یکی از ویژگی‌های شرکت‌ها و مؤسسات موفق امروز، برخورداری از قدرت رقابت‌پذیری است ضمن این‌که نشانه بارز شرکت‌های ناموفق، برخوردار نبودن از این ویژگی یا نوع فضای رقابت می‌باشد. هدف از انجام تحقیق حاضر با توجه به اینکه رقابت‌پذیری به معنای امکان به‌دست آوردن موقعیت مناسب و پایدار در بازار است، ارزیابی نوع رقابت بین مؤسسات حسابرسی است. با توجه به اینکه بخش عمده‌ای از تأمین مالی بنگاه‌ها بر عهده بانک‌ها می‌باشد به‌نوعی می‌توان گفت اقتصاد کشور بانک‌محور است؛ از این رو بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران به‌عنوان جامعه آماری پژوهش و با اعمال شرایط ویژه‌ای مؤسسات حسابرسی فعال در ۱۳ بانک برای دوره زمانی سال ۱۳۹۴ تا سال ۱۳۹۹ به‌عنوان نمونه آماری پژوهش، انتخاب شده‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها با استفاده از روش تحلیل توصیفی-سیستماتیک و روش‌های رگرسیون و ضریب همبستگی انجام شده است. نتایج پژوهش حاکی از وجود رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی فعال در بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران است که مستلزم اصلاحات و نظارت بهینه می‌باشد.

واژگان کلیدی: رقابت، حق‌الزحمه حسابرسی، کیفیت حسابرسی، مؤسسات حسابرسی، بانک، بورس اوراق بهادار تهران

۱- مقدمه

گسترش روزافزون واحدهای اقتصادی، توسعه فناوری ارتباطات، تخصصی شدن امور و وجود تضاد منافع بین مدیریت و مالکیت و متعاقباً هزینه‌های نمایندگی، نیازهای نظارتی را به وجود می‌آورد. مسئله جهانی شدن اقتصاد و انقلاب اطلاعات، کنترل و مدیریت شرایط را دشوار کرده است. این وضعیت موجب شده است که حرفه حسابرسی به تدریج تلاش کند تا از قافله عقب نماند و همگام با تغییرات فناوری به عنوان ابزاری برای تأمین منافع عمومی و تحقق مفهوم پاسخگویی در راستای نیازهای جامعه حرکت کند. در این محیط، استفاده‌کنندگان برای تصمیم‌گیری به اطلاعات مختلفی از جمله اطلاعات مالی درباره بنگاه‌های اقتصادی نیاز دارند. صورت‌های مالی به عنوان مهم‌ترین مجموعه اطلاعات مالی محسوب می‌شوند (پزشک و پورزمانی، ۱۳۹۸). مسئله اساسی تردید در مورد قابلیت اتکای اطلاعات مزبور است که حسابرسان مستقل می‌توانند کیفیت اطلاعات را برای استفاده‌کنندگان ارزیابی کنند و از طریق ارائه خدمات با کیفیت هرچه بهتر و با حداقل هزینه به رقابت بپردازند (حساس‌یگانه و آذین‌فر، ۱۳۸۹). در حال حاضر، از مناقشات حرفه حسابرسی، تعیین کمترین نرخ حق‌الزحمه حسابرسی و نرخ‌شکنی برخی از مؤسسات حسابرسی است که می‌توان به نوعی آن را زمینه‌ساز رقابت تلقی کرد (جوادی و همکاران، ۱۳۹۹). وقتی رقابت در بازار فشرده باشد ممکن است حسابرسان با تعیین حق‌الزحمه کمتر، در پی افزایش سهم بازار خود باشند (Newton et al., 2016) و از سوی دیگر، در ارتباط با افزایش تمرکز (کاهش رقابت) در بازار حسابرسی نیز نگرانی‌هایی وجود دارد. افزایش تمرکز می‌تواند باعث کاهش حق انتخاب صاحب‌کار از میان حسابرسان و افزایش قدرت بازار آنها شود. این موضوع، خودشیفتگی حسابرسان را در پی دارد که نتیجه آن افزایش حق‌الزحمه و کاهش کیفیت حسابرسی است (Huang et al., 2016).

تمرکز پژوهش‌های انجام‌شده بر موضوعاتی؛ نظیر حق‌الزحمه حسابرسان و عوامل مؤثر بر آن، کیفیت حسابرسی، عوامل اصلی مؤثر و معیارهای سنجش آن بوده است. مرتفع نشدن بسیاری از مشکلات ناشی از پایین بودن کیفیت حسابرسی سال‌هاست که موجب متضرر شدن بسیاری از ذی‌نفعان شده است. از یک سو با در نظر گرفتن وجود رقابت بین حسابرسان و گستردگی دامنه خدمات ارائه‌شده توسط آنها که از حسابرسی صورت‌های مالی و بررسی اجمالی تا ارائه خدمات آموزشی و انجام سایر موارد اعلام و تأییدشده توسط شورای عالی جامعه حسابداران رسمی ایران در برمی‌گیرد و از سوی دیگر با توجه به اینکه مدیریت شرکت، قدرت استخدام و اخراج حسابرس را دارد و حق‌الزحمه وی را می‌پردازد و همچنین اینکه حق‌الزحمه بالای حسابرسی می‌تواند میان حسابرس و صاحب‌کار، وابستگی اقتصادی ایجاد کند (حساس‌یگانه و همکاران، ۱۳۹۷)، هدف از انجام تحقیق حاضر این است که در شرایط مذکور نوع رقابت بین مؤسسات حسابرسی فعال در بانک‌ها ارزیابی شود. فرضیات پژوهش پیش‌رو عبارتند از:

- ۱- شیوه انتخاب مؤسسات حسابرسی توسط صاحبکاران در افزایش رقابت ناسالم بین آنها تأثیر دارد.
- ۲- شیوه پرداخت حق‌الزحمه حسابرسی در افزایش رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی تأثیر دارد.
- ۳- حق‌الزحمه غیرنرمال حسابرسی در افزایش رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی تأثیر دارد.

۲- پیشینه پژوهش

الف) پژوهش‌های خارجی

چانگ^۱ و همکاران (۲۰۱۹) تأثیر رقابت در بازار حسابرسی بر چسبندگی حق‌الزحمه حسابرسی در چین را بررسی کردند. آنها دریافتند رقابت در بازار حسابرسی تأثیر مثبتی بر چسبندگی حق‌الزحمه حسابرسی دارد. علاوه بر این، نتایج آنها نشان داد چسبندگی حق‌الزحمه

رابطه مثبت و معناداری بین حق الزحمه حسابرسی و تأخیر در ارائه گزارش حسابرسی را نشان می‌دهد.

ب) پژوهش‌های داخلی

عزیزخانی و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهش خود بیان کردند که سیاست‌های محدودکننده دولت، موجب شکل‌گیری رقابت حاد برای جلب صاحب‌کار در میان مؤسسه‌های کوچک ایران شده است و در این شرایط، فشار حق الزحمه موجب تن دادن حسابرسان ایران به کیفیت حسابرسی پایین و برآورده کردن خواسته‌های مدیران برای تحریف حساب‌ها شده است.

حساس‌یگانه و همکاران (۱۳۹۵) به بررسی تأثیر گردش اجباری مؤسسه‌های حسابرسی بر حق الزحمه حسابرسی و رقابت در بازار حسابرسی شرکت‌های پذیرفته‌شده در بازار بورس و اوراق بهادار تهران پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد حق الزحمه حسابرسی مستقل، به موجب گردش اجباری افزایش می‌یابد و این افزایش بیش از افزایش معمول در گردش اختیاری حسابرسان است و به شرکت‌ها هزینه اضافی تحمیل می‌کند. پس از وضع الزام سازمان بورس و اوراق بهادار مبنی بر گردش اجباری حسابرسان مستقل شرکت‌های بورسی ایران پس از حداکثر چهار سال، تفاوت شایان توجهی در سهم از بازار مؤسسه‌های حسابرسی با کیفیت بالا و پایین مشاهده نشد.

اورادی و همکاران (۱۳۹۷) به بررسی تأثیر رقابت در بازار حسابرسی بر حق الزحمه حسابرسی پرداختند. همچنین آنها نقش تعدیل‌کننده اندازه بازار حسابرسی را بررسی کردند. یافته‌های پژوهش آنان نشان می‌دهد که رقابت در بازار حسابرسی، تأثیر منفی و معناداری بر حق الزحمه حسابرسی دارد. علاوه بر این، اندازه بازار حسابرسی، تأثیر منفی رقابت در بازار حسابرسی بر حق الزحمه حسابرسی را تشدید می‌کند. سایر یافته‌ها نشان می‌دهد رقابت در بازار حسابرسی منجر به کاهش کیفیت حسابرسی می‌شود و اندازه بازار حسابرسی تأثیری بر رابطه مذکور ندارد.

حسابرسی رو به افزایش (کاهش) با کیفیت حسابرسی، ارتباطی منفی (مثبتی) دارد.

اشلیمن و لاوسن^۱ (۲۰۱۷) به بررسی ساختار بازار حسابرسی و حق الزحمه حسابرسی در آمریکا پرداختند. نتایج پژوهش آنها نشان داد با افزایش تمرکز بازار حسابرسی، حق الزحمه حسابرسی افزایش می‌یابد. همچنین آنها اذعان کردند که با افزایش تمرکز حسابرس در سال‌های ابتدایی قرارداد، صاحب‌کار از تخفیف در حق الزحمه برخوردار می‌شود.

دیکیسر^۲ و همکاران (۲۰۱۹) در مطالعه‌ای به این نتیجه دست یافتند که از یک سو صرفه‌جویی مقیاس صنعت موجب می‌شود که عوامل بهای تمام‌شده حسابرسی شامل: کل ساعت کار حسابرسی، ساعت کار شرکا و ساعت کار کارکنان بدون تضعیف کیفیت حسابرسی، کاهش یابد؛ بدین معنا که مؤسسه حسابرسی بزرگ‌تر به دلیل ارائه خدمات به مشتریان بیشتر در یک صنعت خاص و متعاقباً افزایش دانش و تخصص درباره آن صنعت اعم از آشنایی بیشتر با محیط عملیاتی و شیوه‌های حسابداری، قادر خواهد بود تا هزینه‌های متغیر حسابرسی را کاهش دهد و هزینه‌های ثابت را نیز بین مشتریان بیشتری تقسیم کند تا از این طریق کارایی بیشتری داشته باشد. از سوی دیگر نتایج پژوهش آنها نشان می‌دهد که قدرت بازار بیشتر حسابرس، موجب نرخ حسابرسی مستقل بالاتر برای مؤسسه می‌شود.

شارما^۳ و همکاران (۲۰۱۷) پژوهشی در ایالات متحده با عنوان «هزینه‌های چرخش اجباری و دوره‌ای حسابرس: با شواهدی از حق الزحمه حسابرسی و به‌موقع بودن گزارش حسابرسی» انجام دادند. آنها بررسی کردند که چگونه چرخش اجباری شریک حسابرسی در ایالات متحده با حق الزحمه حسابرسی و به‌موقع بودن گزارش حسابرسی، مرتبط است. یکی از نتایج پژوهش آنها وجود

1- Eshleman & Lawson
2- Dekeyser
3- Sharma

قلمداد شود را بررسی کرده‌اند. نتایج پژوهش حاکی از آن است که کم بودن تعداد صاحب‌کارها، گزینش حسابرس توسط مدیریت و تعدد مؤسسات حسابرسی کوچک، از مهم‌ترین علل ایجاد و افزایش بیم از دست دادن صاحبکار حسابرسان می‌باشد.

۳- مبانی نظری

در محیط اقتصادی امروز با حضور فعالان اقتصادی متنوع و ساختار پیچیده روابط اقتصادی میان آنها، اطلاعاتی قابل اتکا تلقی می‌شوند که توسط گروهی حرفه‌ای و مستقل بر فرایند تهیه و ارائه آنها، نظارت و اظهارنظر شده باشد. نمونه بارز گروه‌های حرفه‌ای مستقل، مؤسسات حسابرسی می‌باشند که عمدتاً ساختار کنترل داخلی مالی واحد گزارشگر و محصول نهایی آن یعنی صورت‌های مالی را مورد بررسی و نظارت قرار می‌دهند و در این مورد اظهارنظر می‌کنند. بدیهی است با توجه به جایگاه و نقش مؤسسات حسابرسی در تصمیمات استفاده‌کنندگان، ارتقای کیفیت کار مؤسسات حسابرسی، یکی از عوامل کلیدی در تهیه گزارش حسابرسی قلمداد می‌شود (زلقی و همکاران، ۱۳۹۸).

در ادامه، با توجه به پیشینه نظری موضوع ابتدا به مفهوم متغیرهای موردبررسی می‌پردازیم. شیوه انتخاب مؤسسات حسابرسی توسط مشتریان، شیوه پرداخت حق‌الزحمه مؤسسات حسابرسی توسط صاحبکاران و حق‌الزحمه غیرمعمول حسابرسی موردتوجه می‌باشند که در نهایت می‌توانند از بااهمیت‌ترین عوامل ایجاد رقابت بین حسابرسان محسوب گردند.

شیوه انتخاب مؤسسات حسابرسی، شیوه و روشی است که متقاضیان خدمات حسابرسی جهت یافتن و انتخاب مؤسسه حسابرسی مورد نظر خویش برمی‌گزینند. بتی و فرنلی (۱۹۹۵) معتقدند که شرکت‌ها باید با توجه به سه معیار؛ ویژگی‌های صاحبکار، ویژگی‌های حسابرس بالقوه و

نایب‌زاده و بنی‌مهد (۱۳۹۷) به موضوع قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی مستقل و نظریه رقابت پرداخته‌اند. نتایج پژوهش نشان می‌دهد میان حق‌الزحمه حسابرسی، رقابت‌پذیری صاحب‌کار، اندازه شرکت، نسبت بدهی و رشد فروش، رابطه‌ای معنی‌داری وجود دارد. براساس یافته‌های پژوهش، حق‌الزحمه حسابرس، رابطه‌ای معکوس و معنی‌دار با سطح رقابت‌پذیری صاحب‌کار دارد؛ یعنی هرچه سطح رقابت‌پذیری صاحب‌کار افزایش می‌یابد حق‌الزحمه حسابرسی نیز کاهش می‌یابد. همچنین اندازه شرکت و رشد فروش، رابطه‌ای مستقیم و معنی‌دار با حق‌الزحمه حسابرسی و نسبت بدهی، رابطه معکوس و معنی‌داری با حق‌الزحمه حسابرسی دارد. همچنین درصد سهام متعلق به سهام‌دار عمده با حق‌الزحمه حسابرسی، رابطه‌ای معنی‌دار ندارد.

نوشادی و همکاران (۱۳۹۹) به بررسی عوامل مؤثر بر حق‌الزحمه حسابرسی، عوامل مربوط به محیط حرفه‌ای، فرهنگی و اجتماعی پرداخته‌اند. آنها بیان کردند که مبلغ حق‌الزحمه حسابرسی، عمدتاً طبق ویژگی‌های صاحب‌کار، مؤسسه حسابرسی و شرایط حاکم بر حرفه، اجتماع و محیطی تعیین می‌شود. طبق نتایج پژوهش، تداعی جامعه از حسابرسی، درک استفاده‌کنندگان و ذی‌نفعان از حسابرسی، تصمیم‌گیرندگان و سیاست‌گذاران و میزان ضابطه‌مند بودن رقابت، مهمترین عوامل مؤثر در سطح حرفه و شرایط محیطی شناخته شده است. در این بین، عواملی همچون اندازه و تمرکز بازار و میزان ارتباط بین‌المللی مؤسسات و ریسک دعاوی حقوقی علیه حسابرسان در ایران، مهم‌ترین عوامل مداخله‌گری هستند که تعیین حق‌الزحمه حسابرسی را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

حساس‌یگانه و همکاران (۱۳۹۷) مطالعه‌ای با عنوان «نگرشی به بیم از دست دادن صاحب‌کار حسابرسان؛ با تأکید بر حسابرسی عملکرد مدیریت» این موضوع که حسابرسان، بیم از دست دادن صاحب‌کار را داشته باشند نیز می‌تواند به‌عنوان یک عامل رقابت

محیط حسابرسی اقدام به انتخاب حسابرس کنند (وکیلی فرد و همکاران، ۱۳۹۳). شیوه پرداخت حق الزحمه حسابرسی به مفهوم شیوه و روشی است که صاحبکاران جهت پرداخت حق الزحمه به حسابرسان برمی‌گزینند. صاحبکاران و مدیران شرکت‌ها حق الزحمه حسابرس را بر اساس قرارداد فیمابین مستقیماً می‌پردازند و با توجه به همین موضوع پژوهشگران زیادی خاطر نشان کرده‌اند که مهم‌ترین موانع استقلال حسابرسان، برخاسته از مسائل مالی هستند (حساس یگانه و همکاران، ۱۳۹۷). حق الزحمه غیرنرمال حسابرسی عبارت است از: تفاوت بین حق الزحمه واقعی پرداخت‌شده و حق الزحمه نرمال موردانتظار. حق الزحمه نرمال حسابرسی با توجه به عواملی نظیر: اندازه صاحبکار و پیچیدگی عملیات صاحبکار و حق الزحمه غیرنرمال نیز بر مبنای روابط خاص بین حسابرس و صاحبکار تعیین می‌شود (جوادی و همکاران، ۱۳۹۹).

در کشور ما، مطابق ماده دو آیین‌نامه «نحوه انتخاب حسابرس برای شرکت‌های دولتی»، حسابرس و بازرس قانونی این شرکت‌ها باید از بین سازمان حسابرسی و مؤسسه‌های عضو جامعه حسابداران رسمی انتخاب شوند. در قانون تجارت ایران هیچ بحثی از انتخاب حسابرس وجود ندارد و تنها در بخش هفتم مواد ۱۴۴ تا ۱۵۶ و ماده ۱۱۷ اصلاحیه اسفندماه ۱۳۴۷ قانون تجارت در خصوص وظایف بازرس و شرایط انتخاب بازرس بحث شده است. در منشور کمیته حسابرسی سازمان بورس و اوراق بهادار (۱۳۹۱) ارائه پیشنهاد درباره انتخاب، چرخش یا تغییر حسابرس مستقل و بازرس قانونی در هیئت مدیره متناسب با بررسی‌ها و الزامات، بر عهده کمیته حسابرسی است. طبق تبصره دو ماده ۱۰ دستورالعمل مؤسسه‌های حسابرسی معتمد سازمان بورس و اوراق بهادار، مؤسسه‌های حسابرسی و شرکای مسئول حسابرسی مجاز نیستند پس از گذشت چهار سال، دوباره سمت حسابرس مستقل و بازرس قانونی همان شرکت‌ها را بپذیرند (مرادی و یحیائی، ۱۳۹۹).

انتخاب حسابرس و حق الزحمه حسابرسی مستقل همواره موردتوجه پژوهشگران متعددی بوده است. در

پژوهشی به بررسی تأثیر ارتباطات سیاسی بر حق الزحمه حسابرسی و انتخاب حسابرس مستقل پرداخته شده است که نتایج آن حاکی از آن است که از لحاظ آماری ارتباطات سیاسی، هم بر حق الزحمه حسابرسی و هم بر انتخاب حسابرس مستقل، تأثیر معکوس و معناداری دارد (زارع‌پور و فرهادی اندرابی، ۱۳۹۷). در پژوهشی دیگر نیز به ارتباط بین دوره جستجوی حسابرس (فاصله زمانی بین اخراج یا استعفای حسابرس قبلی و انتصاب حسابرس جدید) و انتخاب حسابرس و حق الزحمه حسابرسی پرداخته شده است. نتایج نشان می‌دهد شرکت‌هایی که دوره جستجوی طولانی‌تری دارند به احتمال کمتری توسط چهار مؤسسه بزرگ حسابرسی پذیرفته می‌شوند. همچنین حسابرس جانشین، هزینه‌های حسابرسی اولیه بیشتری را به آنها تحمیل می‌کند (Mande et al., 2017).

انتخاب حسابرسان، ارتباط بسیار نزدیکی با تمرکز بازار حسابرسی دارد. تمرکز بازار حسابرسی؛ به معنای داشتن سهم زیاد یک یا چند مؤسسه حسابرسی از بازار مؤسسات حسابرسی است. در کشورهای توسعه‌یافته، بازارهای حسابرسی در تسلط چهار مؤسسه بزرگ حسابرسی هستند. این موضوع منجر به ایجاد تمرکز در بازار حسابرسی و متعاقباً ابراز نگرانی سیاست‌گذاران شده است. این نگرانی موجب شد تا خزانه‌داری آمریکا و کمیسیون اروپا چندین سازوکار کنترلی، طراحی و مستقر کنند و گزارش‌هایی را منتشر نمایند که در آنها به کاهش تمرکز بازار حسابرسی توصیه شده است. همچنین آنها مؤسسه‌های حسابرسی را تشویق کردند که با چهار مؤسسه بزرگ حسابرسی رقابت کنند (Huang et al., 2016).

بازار حسابرسی کشور به‌عنوان یک بازار نوظهور، متشکل از مؤسسات حسابرسی است که در سال‌های اخیر وارد این بازار شده‌اند. در این بازار، رقابت میان مؤسسات حسابرسی رشد قابل توجهی داشته است. از این رو، ماندن در بازار رقابت، حفظ و جذب مشتریان

جدید برای مؤسسات حسابرسی، موضوعی حیاتی است. انگیزه کسب درآمد بیشتر، ممکن است روحیه عشق به پول و در نتیجه رقابت ناسالم میان حسابرسان را افزایش دهد. از طرف دیگر، نتایج تحقیقات گذشته بیانگر آن است که ماکیاولیسم^۱ در حرفه حسابرسی، موجب خدشه‌دار شدن اخلاق حرفه‌ای میان حسابرسان می‌شود. این مسائل ممکن است استقلال و اظهارنظر حسابرس و همچنین کیفیت حسابرسی را تحت‌الشعاع خود قرار دهد و در نتیجه اعتماد عموم به حسابرسان کاهش یابد (بنی‌مهد و همکاران، ۱۳۹۸).

در سال‌های اخیر، مقررات متعددی با اهداف حفظ استقلال، ارتقای کیفیت حسابرسی و افزایش رقابت سالم، وضع شده است. چرخش اجباری مؤسسات حسابرسی و محدودیت در ارائه سایر خدمات حسابرسی از جمله این مقررات هستند. ابادری و نصیرزاده (۱۳۹۷) در خصوص تأثیر اعمال مقررات وضع‌شده بیان می‌کنند که اعمال مقررات مذکور بر هزینه حق‌الزحمه حسابرسی بی‌تأثیر می‌باشد و همچنین در خصوص تأثیر مقررات فوق بر کیفیت حسابرسی بین نگرش گروه‌های مختلف اعم از حسابرسان و کارکنان شرکت‌های سرمایه‌گذاری، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. در ایران براساس الزامات سازمان بورس و اوراق بهادار تهران، شرکت‌های پذیرفته‌شده در بورس، حداکثر چهار سال پیاپی می‌توانند از یک حسابرس مستقل معین استفاده کنند و پس از اتمام دوره چهارساله موظفند حسابرس مستقل خود را تغییر دهند. گردش اجباری مؤسسه‌های حسابرسی می‌تواند مزایا و منافی را نیز در پی داشته باشد. با توجه به اهداف پژوهش از جمله رایج‌ترین مزایای موردانتظار، می‌توان به حسابرسی صورت‌های مالی از دیدگاه تازه، از بین رفتن پیوند اقتصادی بین حسابرس و صاحب‌کار که به‌طور بالقوه می‌تواند بی‌طرفی حسابرس را تحت تأثیر قرار دهد و همچنین افزایش میزان رقابت در بازار حسابرسی (مؤسسه‌های حسابرسی پس از دوره معینی تغییر می‌کنند و ناگزیرند با سایر مؤسسه‌های حسابرسی به‌منظور

کسب صاحب‌کاران جدید رقابت کنند) و در نتیجه بهبود کارایی حسابرسی مستقل اشاره کرد (Hariss, 2012).

از دیدگاه صنعتی اقتصاد، تمرکز بالای فروشنده از طریق صرفه‌جویی‌های اقتصادی ناشی از مقیاس، موجب سود بیشتری می‌شود، در مقابل ممکن است هزینه کمتر باعث کاهش کیفیت خدمات قابل ارائه گردد. رقابت در عرضه از دو منبع نشأت می‌گیرد: ۱- ورود حسابرسان جدید به بازار ۲- افزایش ظرفیت عرضه حسابرسان فعلی. این رقابت فزاینده، پیامدهای خاص خود را دارد (Feurer et al., 2016). برخی از حسابداران حرفه‌ای از این نگراند که رقابت و به‌خصوص رقابت بر سر قیمت در رابطه با قراردادهای حرفه‌ای منجر به افت کیفیت شود (Khurana & Wang, 2015).

پژوهشگران در سال ۲۰۱۶ رقابت بازار حسابرسی در کشور پرتغال طی سال‌های ۲۰۱۰ الی ۲۰۱۴ را مطالعه کردند. آنها نشان دادند که درآمد چهار مؤسسه بزرگ حسابرسی از کل درآمد بازار حسابرسی این کشور در سال ۲۰۱۰ از ۸۷ درصد به ۷۷ درصد در سال ۲۰۱۴ کاهش یافته است. همچنین آنها دریافتند که ۷۵ درصد از مؤسسات حسابرسی، دارای صاحبکاران با اندازه کوچک هستند. نتایج تحقیق آنها نشان داد که ۳۸ درصد درآمد مؤسسات حسابرسی طی دوره تحقیق افزایش یافته است و ۶۲ درصد بقیه نیز با کاهش درآمد مواجه هستند. علت کاهش درآمد مؤسسات بزرگ حسابرسی، افزایش رقابت در بازار حسابرسی و همچنین افزایش رقابت در بازار محصول صاحب‌کاران بوده است (Heliodoro et al., 2016).

بازار رقابتی، قیمت را به واقعیت نزدیک‌تر می‌کند. از دیدگاه حسابرسان، چنانچه حسابرسان زمان انجام کار را بیش از اندازه برآورد کنند، حق‌الزحمه حسابرسی دوره جاری بالاتر است اما در دوره‌های بعدی اصلاح می‌شود. بنابراین چسبندگی در دوره‌های بعدی معکوس می‌شود. در بازارهای رقابتی، حسابرسان فرصت‌طلب مجبورند رفتار فرصت‌طلبانه خود را به‌منظور حفظ کار حسابرسی (از دست

ندادن صاحبکار) تغییر دهند. از طرفی چنانچه حسابرسان حق الزحمه را تعدیل نکنند و صاحبکاران نیز تصمیم به تغییر حسابرسان به منظور کاهش حق الزحمه داشته باشند، شاهد معکوس شدن چسبندگی حق الزحمه حسابرسی در دوره‌های بعد خواهیم بود (De Villiers et al., 2013).

صاحب نظران بسیاری خاطر نشان کرده‌اند که مهم‌ترین موانع استقلال حسابرسان و عوامل ایجاد رقابت ناسالم، برخاسته از مسائل مالی هستند. استدلال می‌شود که بیم از دست دادن صاحبکاری که حق الزحمه خدمات حسابرسی یا غیرحسابرسی را می‌پردازد تأثیر چشم‌گیری بر قضاوت‌های حسابرس دارد (Mbekomize & Hove, 2012). حق الزحمه بالای حسابرسی می‌تواند میان حسابرس و صاحبکار وابستگی اقتصادی ایجاد کند. این موضوع از یک سو، تردیدی اساسی درباره استقلال حسابرس ایجاد می‌کند؛ زیرا ممکن است حسابرس برای حفظ مشتری و کسب حق الزحمه بیشتر، گزارش مطلوب‌تری ارائه کند و تن به رقابت ناسالم دهد (بنی‌مهد و همکاران، ۱۳۹۱) و از سوی دیگر با توجه به اینکه فلسفه اصلی حسابرسی، اعتباربخشی به اطلاعات منعکس در صورت‌های مالی می‌باشد؛ زیرا اطلاعات مزبور مبنای تصمیم‌گیری گروه‌های مختلفی نظیر سهامداران، سرمایه‌گذاران بالقوه، کارگزاران، تحلیل‌گران، مدیران، اعتباردهندگان و دولت قرار می‌گیرد، موارد مذکور در نهایت منجر به مخدوش شدن اعتبار حرفه و متضرر شدن استفاده‌کنندگان می‌گردد (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۳). مور^۱ و همکاران (۲۰۰۶) مطرح کردند که وسوسه اخلاقی حرفه حسابرسی ریشه در سه منبع دارد: الف) گزینش و اخراج حسابرسان توسط مدیریت ب) امکان کارمند شدن حسابرسان نزد صاحبکار (ج) ارائه خدمات غیرحسابرسی توسط حسابرسان به صاحبکاران. این واقعیت که در عمل، مدیریت شرکت، قدرت استخدام و اخراج حسابرس را دارد و حق الزحمه وی را می‌پردازد، به همراه شکست‌های اخیر حسابرسی، نگرانی‌های منتقدان

راجع به احتمال اینکه حسابرس، تحت فشار، باب میل مدیریت شرکت عمل کند را افزایش داده است (حساس‌یگانه و همکاران، ۱۳۹۷). این فشارها به حدی است که یافته‌های پژوهش صورت‌گرفته در این خصوص نشان می‌دهد که تغییر حسابرس، رابطه‌ای مستقیم با تغییر اظهارنظر حسابرسی دارد (بنی‌مهد و همکاران، ۱۳۹۲) که می‌توان چنین استنباط کرد که در صورت ارائه اظهارنظر توسط حسابرس که تأمین‌کننده منافع صاحبکار نباشد، صاحبکار اقدام به تغییر وی می‌کند. در همین راستا چن^۲ و همکاران (۲۰۱۶) مطرح کرده‌اند که خرید اظهارنظر، به معنی تغییر حسابرس از سوی صاحبکار به منظور دریافت اظهارنظر بهبودیافته حسابرسی از حسابرس جدید می‌باشد. اگر حسابرس جدید، اظهارنظر حسابرسی را مطابق میل صاحبکار تنظیم کند، به این پدیده فروش اظهارنظر از سوی حسابرس یا خرید اظهارنظر از سوی مدیریت واحد تجاری می‌گویند.

۴- روش تحقیق

بخش عمده‌ای از تأمین مالی بنگاه‌ها بر عهده بانک‌ها می‌باشد؛ به نوعی می‌توان گفت اقتصاد کشور بانک‌محور می‌باشد؛ از این رو با توجه به تأثیرگذاری فراوان بانک‌ها بر اقتصاد و معیشت مردم و از یک سو ضرورت کنترل و نظارت جامع و دقیق بر عملکرد آنها و از سوی دیگر به دلیل جلوگیری از متضرر شدن کلیه ذی‌نفعان، بانک‌های پذیرفته‌شده در بورس اوراق بهادار تهران به‌عنوان جامعه آماری پژوهش و با اعمال شرایط ویژه‌ای مؤسسات حسابرسی فعال در ۱۳ بانک برای دوره زمانی سال ۱۳۹۴ تا سال ۱۳۹۹ به‌عنوان نمونه آماری پژوهش به شرح ذیل انتخاب شده‌اند:

• ابتدا بانک‌هایی انتخاب شد که در زمان گردآوری اطلاعات، صورت‌های مالی حسابرسی شده آنها برای دوره زمانی سال ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۹ در سامانه کدال وجود داشت.

• و در آخر مؤسسات حسابرسی فعال در بانکها که مبلغ حق الزحمه حسابرسی پرداخت شده به آنها در یادداشت‌های توضیحی صورت‌های مالی افشا شده بود برای نمونه، انتخاب شد و سایر موارد مربوطه، بررسی گردید. این بانک‌ها عبارتند از: اقتصاد نوین، پارسیان، پاسارگاد، تجارت، خاورمیانه، رفاه، سامان، سرمایه، شهر، صادرات، کارآفرین، گردشگری و مهر اقتصاد.

• سپس براساس یادداشت‌های توضیحی بانکها، از فهرست هزینه‌های اداری و عمومی آنها مبلغ حق الزحمه حسابرسی پرداخت شده و افشاشده توسط آنها، استخراج گردید و در این میان بانک‌هایی که مبلغ مذکور را مشخصاً افشا نکرده‌اند و تحت عناوین دیگر نظیر خدمات قراردادی، حق الزحمه‌ها و حق‌المشاوره‌ها و سایر، افشا کرده بودند، حذف گردیدند.

جدول ۱- لیست کلیه سازمان/مؤسسات حسابرسی فعال در بانک‌ها از سال ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۹

ردیف	نام مؤسسه حسابرسی (پس از ادغام)	امتیاز
۱	رهیافت و همکاران (دایا رهیافت)	الف
۲	فاطر	الف
۳	هوشیار ممیز	الف
۴	سازمان حسابرسی	-
۵	دش و همکاران	الف
۶	بیات رایان	الف
۷	تدوین و همکاران	الف
۸	هشیار بهمند	الف
۹	سخن حق	ب
۱۰	آزمون پرداز (آزمون پرداز ایران مشهود)	الف
۱۱	فریوران (فریوران راهبرد)	الف
۱۲	راهبرد پیام	الف
۱۳	بهمند	الف
۱۴	کوشامنش	الف
۱۵	ارقام‌نگر آریا	الف

می‌تواند در فرایند تصمیم‌گیری مورد استفاده قرار گیرد؛ این پژوهش از لحاظ هدف، کاربردی است.

تحلیل داده‌ها، فرایند خلاصه کردن، کدبندی و دسته‌بندی و در نهایت پردازش داده‌های اولیه حاصل از طریق ابزار گردآوری می‌باشد؛ به طوری که زمینه تحلیل و ارتباط بین داده‌ها و متغیرها فراهم شود (بنی‌مهد و همکاران، ۱۳۹۶). پژوهش مروری، مطالعه جامع و تفسیر متونی است که موضوع خاصی را بررسی می‌کنند و به سه طبقه دسته‌بندی می‌شوند: مرور روایتی (رویکرد توصیفی)، مرور سیستماتیک (آزمون فرضیه‌های پژوهش از طریق ارزیابی و ترکیب مطالعات مربوط به یک موضوع مشخص) و فراتحلیل. این نوع پژوهش طی چند دهه اخیر به یکی از روش‌های مهم تبدیل شده است (ناطقی و همکاران، ۱۳۹۷) و پژوهش حاضر نیز در این زمره قرار

مؤسسات مالی و اعتباری به‌منظور همگن بودن جامعه و نمونه مورد بررسی و همچنین بنابر دلایلی نظیر رعایت نشدن کامل مقررات و الزامات کمیته بال^۱ (بازل)، اساسنامه متفاوت آنها نسبت به بانکها، پرداخت نکردن سپرده قانونی به بانک مرکزی و محدود بودن دامنه سرویس‌دهی و نوع خدمات آنها در پژوهش حاضر لحاظ نگردیده‌اند کما اینکه اطلاعات به‌روز و موثقی نیز درخصوص اغلب آنها وجود ندارد.

به‌منظور گردآوری اطلاعات مربوط به مبانی نظری پژوهش، از روش مطالعه کتابخانه‌ای استفاده شد و با مطالعه کتب، نشریات، سایت‌های اینترنتی و صورت‌های مالی حسابرسی شده بانکها، این اطلاعات استخراج گردید و به دلیل اینکه نتایج حاصل از این پژوهش

1- Basel Committee on Banking Supervision

می‌گیرد. برای سنجش شدت رابطه بین متغیرها می‌توان از ضریب همبستگی استفاده کرد و زمانی می‌توان از رگرسیون استفاده کرد که همبستگی بین متغیرها وجود داشته باشد. از ضریب تعیین نیز برای نمایش درصدی از تغییرات که توسط مدل رگرسیونی بیان شده، استفاده می‌شود (بنی‌مهد و همکاران، ۱۳۹۶). از این رو تحلیل توصیفی - سیستماتیک و تحلیل رگرسیون و ضریب همبستگی در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها به کار گرفته شده است. با توجه به فرضیه‌های مطرح شده متغیرهای رقابت ناسالم مؤسسات حسابرسی (متغیر وابسته) و شیوه انتخاب مؤسسات حسابرسی، شیوه پرداخت حق الزحمه حسابرسی و حق الزحمه غیرمعمول حسابرسی (متغیرهای مستقل) بررسی شده‌اند.

شایان ذکر است که کلیه اطلاعات مورداستفاده از سامانه جامع اطلاع‌رسانی ناشران (کدال)^۱، جامعه حسابداران رسمی ایران^۲ و سازمان حسابرسی^۳ برای تحلیل، بهره‌برداری و آزمون فرضیه‌ها استخراج گردیده است. در این بخش به تعریف متغیرها و نحوه اندازه‌گیری آنها می‌پردازیم:

۱- شیوه انتخاب مؤسسات حسابرسی: اشاره به روشی دارد که مؤسسات حسابرسی توسط صاحبکاران (بانک‌ها) جهت ارائه خدمات حسابرسی از طریق انعقاد قرارداد حسابرسی برگزیده می‌شوند. این گزینش ممکن است گاهی براساس الزام و تحمیل و گاهی نیز به صورت اختیاری باشد. در پژوهش حاضر برای ارزیابی و اندازه‌گیری شیوه انتخاب مؤسسات حسابرسی معیارهای ذیل به‌عنوان زمینه‌ساز ایجاد رقابت ناسالم در نظر گرفته شده است:

• حسابرسی صاحبکاران (بانک‌ها) دولتی یا سابقاً دولتی بیش از چهار سال صرفاً توسط سازمان حسابرسی

• ادغام مؤسسات حسابرسی خصوصی و تداوم تصدی بیش از چهار سال با احتساب مجموع سنوات قبل و بعد از ادغام

• تداوم تصدی حسابرس برای مدت چهار سال علی‌رغم صدور گزارش مشروط در سنوات متوالی.

۲- شیوه پرداخت حق الزحمه حسابرسی: اشاره به نحوه پرداخت حق الزحمه حسابرسی توسط صاحبکار (بانک) در ازای خدمات ارائه شده توسط مؤسسات حسابرسی دارد. به‌طور کلی می‌توان دو روش برای ارتباط مالی حسابرسان و صاحبکاران متصور بود که عبارتند از: مستقیم و غیرمستقیم (وجود شخص ثالث). در این پژوهش از یک طرف با توجه به اینکه پرداخت حق الزحمه از صاحبکار (بانک) به حسابرس در ایران به‌صورت مستقیم می‌باشد و از طرف دیگر مهم‌ترین موانع استقلال حسابرسان برخاسته از مسائل مالی هستند؛ لذا این موضوع به‌عنوان یکی از ابعاد رقابت ناسالم در نظر گرفته شده است.

۳- حق الزحمه غیرمعمول حسابرسی: در این پژوهش برای سنجش رابطه بین متغیرهای حق الزحمه حسابرسی و اندازه صاحبکاران (بانک‌ها) از ضریب همبستگی و رگرسیون استفاده شد. از شاخص‌های تعداد شعب، سرمایه، دارایی‌ها و درآمد حاصل از اعطای تسهیلات برای ارزیابی اندازه صاحبکاران استفاده شد. در ابتدا بررسی شد که آیا اصلاً بین حق الزحمه حسابرسی و شاخص‌های مذکور ارتباطی وجود دارد یا خیر.

برای سنجش شدت رابطه بین متغیرها از ضریب همبستگی استفاده شد. به‌طور کلی هرچه ضریب همبستگی به ۱ یا -۱ نزدیک‌تر باشد، شدت رابطه خطی بین متغیرها شدیدتر است. البته اگر ضریب همبستگی نزدیک به ۱ باشد جهت تغییرات هر دو متغیر یکسان است که به آن رابطه مستقیم گفته می‌شود و اگر ضریب همبستگی به -۱ نزدیک باشد، جهت تغییرات متغیرها معکوس یکدیگر و رابطه منفی خواهد بود. ولی در هر دو حالت امکان پیش‌بینی مقدار متغیر وابسته برحسب

1- www.codal.ir

2- www.iacpa.ir

3- www.audit.org.ir

متغیر مستقل وجود دارد. زمانی می‌توان از رگرسیون استفاده کرد که همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته وجود داشته باشد. از ضریب تعیین نیز برای نمایش درصدی از تغییرات که توسط مدل رگرسیونی بیان شده، استفاده می‌شود. ضریب تعیین را با علامت R^2 نشان می‌دهند. هرچه ضریب تعیین بزرگ‌تر باشد نشان‌دهنده موفقیت مدل در پیش‌بینی متغیر وابسته است. در رگرسیون خطی مربع، ضریب همبستگی خطی همان ضریب تعیین خواهد بود. فرم مدل رگرسیون خطی به صورت ذیل است:

$$Y = a + Bx + \epsilon$$

ϵ : خطای مدل، a : عرض از مبدأ، β : شیب خط، Y : متغیر وابسته پیش‌بینی شده و x : متغیر مستقل می‌باشند.

p-Value نیز در واقع قدرت هریک از فرضیات یک و صفر را نشان می‌دهد و عددی بین ۰ و ۱ می‌باشد و به این شکل تفسیر می‌گردد؛ p-Value کوچک (کوچک‌تر یا مساوی عدد ۰/۰۵) نشان می‌دهد که شواهد قوی علیه فرض صفر وجود دارد.

در پژوهش حاضر پس از انجام آزمون‌های مربوطه، شاخص‌هایی که بیشترین همبستگی را با حق‌الزحمه حسابرسی دارند انتخاب و حق‌الزحمه حسابرسی به‌ازای هر واحد از آنها را محاسبه می‌گردد. تفاوت قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی در بین مؤسسات حسابرسی مختلف به‌ازای هر واحد از صاحبکار با اندازه مشابه یا نزدیک در یک صنعت مشابه به‌عنوان رقابت ناسالم تلقی می‌شود. این تفاوت براساس مطالعات پیشین حق‌الزحمه غیرمعمول حسابرسی نام دارد.

۵- یافته‌های تحقیق

اکنون در این بخش با توجه به مطالب و اطلاعات ارائه‌شده در بخش‌های قبل و با استفاده از تحلیل

توصیفی - سیستماتیک و روش‌های رگرسیون و ضریب همبستگی به آزمون فرضیه‌های پژوهش می‌پردازیم:

۱- شیوه انتخاب مؤسسات حسابرسی توسط صاحبکاران در افزایش رقابت ناسالم بین آنها تأثیر دارد. براساس جدول ۲، صاحبکاران (بانک‌ها) در انتخاب مؤسسه حسابرسی موردنظر خود از بین مؤسسات حسابرسی محدودیت خاصی ندارند و با توجه به الزام حداکثر تداوم تصدی برای مدت چهار سال، تمایل به تداوم همکاری نیز حداکثر تا چهار سال میان طرفین وجود دارد. می‌توان الزام حداکثر تداوم تصدی برای مدت چهار سال را نقد کرد و درباره آن تأمل کرد؛ زیرا ممکن است در همین مدت، روابط غیر حرفه‌ای و نامناسبی بین صاحبکاران (بانک‌ها) و سازمان/مؤسسات حسابرسی ایجاد گردد بنابراین هرچه این زمان کمتر و محدودتر باشد می‌تواند منجر به افزایش احتمال انتخاب شدن سایر مؤسسات، توسط صاحبکاران گردد. شایان ذکر است که حسابرسی صاحبکاران (بانک‌ها) دولتی یا سابقاً دولتی بیش از چهار سال صرفاً توسط سازمان حسابرسی انجام می‌گردد و به‌نوعی برای آنها امکان انتخاب گزینه دیگری وجود ندارد که این موضوع می‌تواند موجب رقابت نابرابر بین مؤسسات حسابرسی گردد.

نکته دیگری که حائز اهمیت است مربوط به بانک سرمایه می‌باشد. به دلیل اینکه دو مؤسسه حسابرسی (فریوران و راهبرد پیام) در سال ۱۳۹۷ با یکدیگر ادغام شدند و مؤسسه حسابرسی جدیدی (فریوران راهبرد) ایجاد شد و با توجه به اینکه در سال ۱۳۹۳ نیز مؤسسه حسابرسی فریوران حسابرسی فعال در بانک سرمایه بود به نوعی می‌توان گفت الزام حداکثر تداوم تصدی، به مدت چهار سال به دلیل ادغام مؤسسات حسابرسی رعایت نگردید که این موضوع نیز می‌تواند به نوعی رقابت ناسالم تلقی گردد زیرا تداوم همکاری در طولانی مدت و در اشکال مختلف می‌تواند فرصت رقابت سالم را از بین ببرد.

جدول ۲- نام مؤسسات حسابرسی

ردیف	نام بانک	سال ۱۳۹۴	سال ۱۳۹۵	سال ۱۳۹۶	سال ۱۳۹۷	سال ۱۳۹۸	سال ۱۳۹۹
۱	اقتصاد نوین	دایا رهیافت	فاطر	فاطر	فاطر	فاطر	تدوین و همکاران
۲	پارسیان	دایا رهیافت	دایا رهیافت	دایا رهیافت	دایا رهیافت	دش و همکاران	دش و همکاران
۳	پاسارگاد	هوشیار ممیز	هوشیار ممیز	دایا رهیافت	دایا رهیافت	دایا رهیافت	دایا رهیافت
۴	پست بانک	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی
۵	تجارت	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی
۶	حکمت ایرانیان	فاطر	دش و همکاران	دش و همکاران	دش و همکاران	ادغام در بانک سپه	ادغام در بانک سپه
۷	خاورمیانه	بیات رایان	تدوین و همکاران	تدوین و همکاران	تدوین و همکاران	تدوین و همکاران	بیات رایان
۸	دی	هشیار بهمند	هشیار بهمند	هشیار بهمند	بهمند	بهمند	بهمند
۹	رفاه	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی
۱۰	سامان	سخن حق	آزمون پرداز ایران مشهود	آزمون پرداز ایران مشهود	آزمون پرداز ایران مشهود	آزمون پرداز	بیات رایان
۱۱	سرمایه	فریوران	راهبرد پیام	فریوران	فریوران راهبرد	فریوران راهبرد	فریوران راهبرد
۱۲	سینا	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی
۱۳	شهر	هشیار بهمند	هشیار بهمند	آزمون پرداز ایران مشهود	آزمون پرداز ایران مشهود	آزمون پرداز	آزمون پرداز
۱۴	صادرات ایران	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی
۱۵	کارآفرین	فریوران	هشیار بهمند	هشیار بهمند	هشیار بهمند	هشیار بهمند	تدوین و همکاران
۱۶	گردشگری	بهمند	بهمند	بهمند	آزمون پرداز ایران مشهود	آزمون پرداز	آزمون پرداز
۱۷	ملت	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی	سازمان حسابرسی
۱۸	مهر اقتصاد	فریوران	کوشامنش	هوشیار ممیز	ارقام نگر آریا	ادغام در بانک سپه	ادغام در بانک سپه

همان گونه که در جدول ۳ قابل مشاهده می باشد حتی علی رغم صدور گزارش مشروط در سال نخست نیز تمایل به تداوم همکاری حداکثر تا چهار سال میان طرفین وجود دارد با اینکه در سال های بعد نیز گزارش حسابرسی صادر شده مشروط می باشد. می توان چنین استنباط کرد که با توجه به اینکه کلیه گزارش های صادر شده توسط مؤسسات حسابرسی مختلف در سنوات مختلف مشروط می باشد، بنابراین به ظاهر حسابرسان و

صاحبکاران در این خصوص با یکدیگر توافق نانوشته و ضمنی کرده اند و منافع هر دو طرف نیز در این حالت تأمین می گردد. به منظور جلوگیری از استمرار چنین رویه ای باید محدودیت ها یا الزامات خاص جدیدی در نظر گرفته شود؛ زیرا چنین روندی می تواند فرصت رقابت سالم و برابر را از بین ببرد؛ بنابراین با توجه به موارد مذکور، فرضیه نخست پژوهش تأیید می گردد.

جدول ۳- نوع گزارش صادر شده توسط سازمان / مؤسسات حسابرسی

ردیف	نام بانک	سال ۱۳۹۴	سال ۱۳۹۵	سال ۱۳۹۶	سال ۱۳۹۷	سال ۱۳۹۸	سال ۱۳۹۹
۱	اقتصاد نوین	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۲	پارسیان	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۳	پاسارگاد	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۴	پست بانک	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۵	تجارت	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۶	حکمت ایرانیان	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	ادغام در بانک سپه	ادغام در بانک سپه
۷	خاورمیانه	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۸	دی	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۹	رفاه	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۱۰	سامان	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۱۱	سرمایه	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۱۲	سینا	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۱۳	شهر	مشروط نسبت ترازنامه و صورت جریان وجوه نقد و اظهار نظر نکردن نسبت به سود و زیان (اظهار نظر دوگانه)	مشروط نسبت ترازنامه و صورت جریان وجوه نقد و اظهار نظر نکردن نسبت به سود و زیان (اظهار نظر دوگانه)	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۱۴	صادرات ایران	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۱۵	کارآفرین	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۱۶	گردشگری	مشروط	مشروط	مشروط نسبت ترازنامه و صورت جریان وجوه نقد و اظهار نظر نکردن نسبت به سود و زیان (اظهار نظر دوگانه)	مشروط	مشروط	مشروط
۱۷	ملت	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط
۱۸	مهر اقتصاد	مشروط	مشروط	مشروط	مشروط	ادغام در بانک سپه	ادغام در بانک سپه

۲- شیوه پرداخت حق الزحمه حسابرسی در افزایش رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی تأثیر دارد. شیوه پرداخت حق الزحمه حسابرسی به مفهوم شیوه و روشی است که صاحبکاران برای پرداخت حق الزحمه به حسابرسان برمی‌گزینند. صاحبکاران و مدیران شرکت‌ها حق الزحمه حسابرس را براساس قرارداد فیما بین مستقیماً می‌پردازند و با توجه به همین موضوع پژوهشگران بسیاری خاطرنشان کرده‌اند که مهم‌ترین

موانع استقلال حسابرسان، برخاسته از مسائل مالی هستند (حساس‌یگانه و همکاران، ۱۳۹۷). همان‌طور که قبلاً نیز اشاره شد به‌طور کلی دو روش برای ارتباط مالی حسابرسان و صاحبکاران می‌توان متصور بود که عبارتند: از مستقیم و غیرمستقیم (وجود شخص ثالث). با توجه به اینکه در ایران امکان ارتباط دوطرفه مستقیم مالی بین کلیه مؤسسات حسابرسی و صاحبکاران بدون محدودیت و بدون وجود طرف ثالث

وجود دارد؛ در این پژوهش ارتباط مستقیم به‌عنوان مبنا در نظر گرفته شده است. در حالی که وجود طرف ثالث می‌توانست موجب نظارت و کنترل بهینه رقابت بین مؤسسات حسابرسی گردد و از این طریق رقابت ناسالم را کاهش دهد.

برخی مؤسسات حسابرسی برای آن که در بازار خدمات حسابرسی باقی بمانند ممکن است مطابق با نظر مدیریت صاحبکار، گزارش حسابرسی خود را تنظیم نمایند. به بیان دیگر کیفیت حسابرسی قربانی وابستگی اقتصادی حسابرس به صاحبکار می‌شود. بر اساس شواهد موجود تأمین منافع اقتصادی و دریافت حق‌الزحمه به قدری اهمیت دارد که حق‌الزحمه حسابرسی که طبق قرارداد قبل از شروع کار تعیین می‌شود، میزان تلاش حسابرسی و منابع حسابرسی قابل مصرف را تعیین می‌کند و این تلاش حسابرسی نیست که در تعیین حق‌الزحمه نقشی ایفا می‌کند. حق‌الزحمه کمتر ناشی از نرخ‌شکنی و رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی منجر

به تلاش کمتر حسابرسان برای کشف تحریف‌ها می‌گردد، در صورتی که اگر حسابرس گزارش حسابرسی را بدون دغدغه جهت دریافت حق‌الزحمه در انتهای پروژه، صادر نماید کیفیت حسابرسی افزایش خواهد یافت و حق‌الزحمه متناسب با تلاش آنان خواهد بود، این موضوع میسر نخواهد بود مگر از طریق پرداخت حق‌الزحمه به صورت غیرمستقیم و از طریق مرجع ثالث. ۳- حق‌الزحمه غیرمعمول حسابرسی در افزایش رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی تأثیر دارد.

از اندازه صاحبکار می‌توان به‌عنوان یک عامل بسیار مؤثر در تعیین حق‌الزحمه معمول حسابرسی نام برد. در این پژوهش برای سنجش اندازه صاحبکاران (بانک‌ها) از شاخص‌های تعداد شعب، سرمایه، دارایی‌ها و درآمد حاصل از اعطای تسهیلات استفاده شده است. به این صورت که ابتدا بررسی شده است که آیا اصلاً بین حق‌الزحمه حسابرسی و شاخص‌های مذکور ارتباطی وجود دارد یا خیر.

جدول ۴- اندازه صاحبکاران (بانک‌ها)

میلیارد ریال - میانگین از ۱۳۹۴ تا سال ۱۳۹۹						
ردیف	نام بانک	حق‌الزحمه حسابرسی	تعداد شعب	سرمایه	دارایی‌ها	درآمد تسهیلات
۱	اقتصاد نوین	۱۱	۲۴۶	۷۱۰،۱۵	۶۴۷،۸۷۴	۵۸،۵۷۷
۲	پارسیان	۱۴۴	۳۲۹	۹۵۳،۶۷	۱،۲۶۱،۳۷۱	۹۷،۹۸۲
۳	پاسارگاد	۲۳۶	۳۳۰	۵۲۰،۵۱	۱،۳۰۹،۰۰۸	۱۰۱،۷۷۹
۴	تجارت	۲،۰۵۴	۱۵۲۸	۸۱۳،۱۳۴	۱،۹۸۸،۲۸۸	۱۷۲،۱۰۵
۵	خاورمیانه	۳۷	۱۶	۶۶۷،۷	۱۶۲،۵۴۵	۱۵،۵۹۲
۶	رفاه	۳۱	۱۰۳۸	۳۲۶،۲۳	۱،۰۰۲،۶۴۴	۱۰۱،۵۲۸
۷	سامان	۴۰۲	۱۳۷	۵۸۳،۸	۴۴۴،۲۷۸	۲۳،۳۸۹
۸	سرمایه	۲۲	۱۴۳	۰۰۰،۴	۱۶۱،۷۴۲	۱۲،۰۹۷
۹	شهر	۹۲	۲۶۱	۵۷۳،۱۵	۷۱۵،۶۴۹	۶۹،۹۲۹
۱۰	صادرات ایران	۲۰۸	۲۳۴۲	۵۷۷،۱۱۶	۲،۶۲۴،۶۰۶	۱۸۳،۹۸۵
۱۱	کارآفرین	۱۹	۱۰۸	۵۵۷،۱۱	۲۰۹،۲۴۹	۲۳،۱۷۰
۱۲	گردشگری	۱۵۵	۹۰	۰۰۰،۶	۳۷۰،۶۶۴	۳۹،۲۴۰
۱۳	مهر اقتصاد	۲۸	۷۳۳	۰۰۰،۱۲	۶۰۱،۲۲۲	۸۵،۷۱۸

با توجه به نتایج جدول ۴ مشخص گردید که ارتباط مستقیمی وجود دارد و این ارتباط میان

حق‌الزحمه حسابرسی با سرمایه و درآمد حاصل از تسهیلات نسبت به سایر متغیرها بیشتر است. این دو

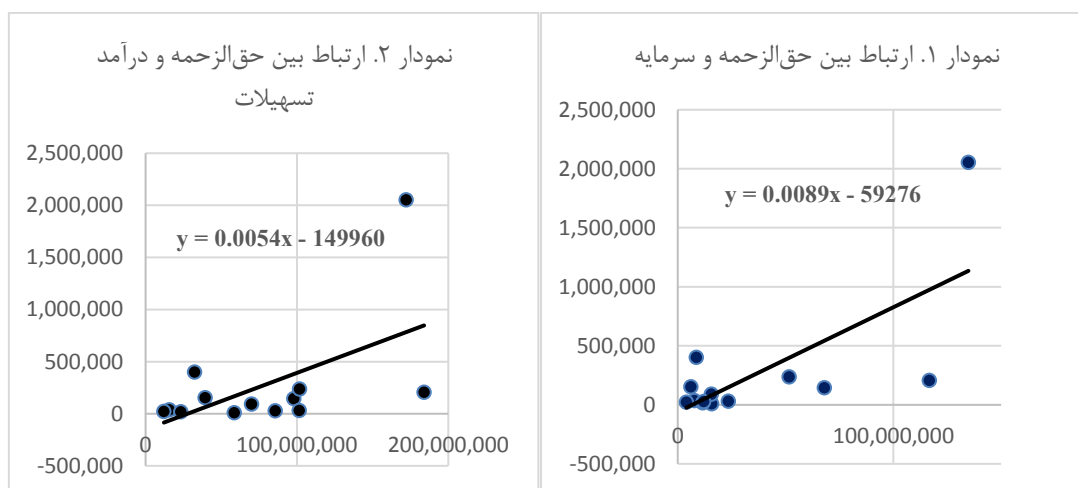
گزینه می‌توانند در صنعت بانکداری به‌عنوان معیارهای مطلوبی برای اندازه‌گیری و سنجش توان یک بانک و حجم کار باشند؛ از این رو به تشریح بیشتر دو مورد مذکور می‌پردازیم.

جدول ۵- پارامترهای رگرسیون و ضریب متغیرها

پارامترهای رگرسیون به تفکیک متغیرهای مستقل				
پارامتر	تعداد شعب	سرمایه	دارایی‌ها	درآمد تسهیلات
ضریب همبستگی	۰/۴۳	۰/۷۱	۰/۵۰	۰/۵۵
ضریب تعیین	۰/۱۹	۰/۵۰	۰/۲۵	۰/۳۰
مقادیر مجهول معادله خط برازش شده (ضریب متغیرهای توضیحی)				
متغیرهای توضیحی	تعداد شعب	سرمایه	دارایی‌ها	درآمد تسهیلات
عرض از مبدأ (a)	۷۱/۲۸۷	-۵۹/۲۷۶	-۵۸/۷۵۲	-۱۴۹/۹۶۰
متغیر مستقل (β)	۳۴۴	۰/۰۰۹	۰/۰۰۰	۰/۰۰۵
P-value	۰/۱۴	۰/۰۰۷	۰/۰۸۴	۰/۰۵۳

به سایر متغیرها بزرگ‌تر می‌باشد نشان‌دهنده موفقیت مدل در پیش‌بینی متغیر وابسته است بنابراین نمودارهای ۱ و ۲ به رگرسیون خطی مربوطه و معادله آن می‌پردازند:

با توجه به اینکه p-Value در خصوص سرمایه کوچک‌تر از ۰/۰۵ است و در خصوص درآمد تسهیلات نیز نزدیک به ۰/۰۵ می‌باشد از این رو نشان می‌دهد که مدل معنادار است و از سوی دیگر با توجه به اینکه ضریب تعیین نیز در خصوص سرمایه و درآمد تسهیلات نسبت

حسابرسی است؛ زیرا علی‌رغم وجود ارتباط و همبستگی میان حق‌الزحمه حسابرسی و سرمایه و درآمد حاصل از تسهیلات صاحبکاران، تناسبی بین حق‌الزحمه حسابرسی پرداختی و صاحبکاران با اندازه مشابه و نزدیک، وجود ندارد. به عبارت دیگر با توجه به نظریه رقابت در حرفه

در ادامه همان‌گونه که در جدول ۶ قابل مشاهده می‌باشد حق‌الزحمه حسابرسی به‌ازای هر میلیارد ریال میانگین سرمایه صاحبکاران و هر میلیارد ریال میانگین درآمد حاصل از اعطای تسهیلات آنان محاسبه گردیده است. نتایج حاکی از وجود حق‌الزحمه غیرمعمول

حسابرسی و با در نظر گرفتن اینکه حق الزحمه حسابرسی، تابع عواملی نظیر اندازه صاحبکار می باشد؛ براساس جدول ۶ حق الزحمه حسابرسی به ازای هر واحد از صاحبکاران در میان مؤسسات حسابرسی مختلف تناسب ندارد که این موضوع می تواند بیانگر حق الزحمه غیرمتعارف حسابرسی باشد که مبتنی بر روابط خاص بین حسابرس و صاحبکار است. حق الزحمه غیرمتعارف حسابرسی می تواند باعث زیر سؤال رفتن استقلال حسابرسان و متعاقباً افزایش رقابت ناسالم گردد؛ از این رو فرضیه سوم پژوهش تأیید می گردد.

حسابرسی و با در نظر گرفتن اینکه حق الزحمه حسابرسی، تابع عواملی نظیر اندازه صاحبکار می باشد؛ براساس جدول ۶ حق الزحمه حسابرسی به ازای هر واحد از صاحبکاران در میان مؤسسات حسابرسی مختلف تناسب ندارد که این موضوع می تواند بیانگر حق الزحمه

جدول ۶- حق الزحمه غیرمتعارف حسابرسی بین بانکها- میلیارد ریال

ردیف	نام بانک	میانگین حق الزحمه حسابرسی پرداختی از سال ۹۴ تا ۹۹	میانگین سرمایه هر بانک از سال ۹۴ تا ۹۹	حق الزحمه به ازای هر ریال سرمایه	میانگین درآمد تسهیلات هر بانک از سال ۹۴ تا ۹۹	حق الزحمه به ازای هر ریال درآمد تسهیلات
۱	اقتصاد نوین	۱۱	۱۵,۷۱۰	۰,۰۰۱	۵۸,۵۷۷	۰,۰۰۲
۲	پارسیان	۱۴۴	۶۷,۹۵۳	۰,۰۰۲	۹۷,۹۸۲	۰,۰۰۱۵
۳	پاسارگاد	۲۳۶	۵۱,۵۲۰	۰,۰۰۵	۱۰۱,۷۷۹	۰,۰۰۲۳
۴	تجارت	۲,۰۵۴	۱۳۴,۸۱۳	۰,۰۱۵	۱۷۲,۱۰۵	۰,۰۱۱۹
۵	خاورمیانه	۳۷	۷,۶۶۷	۰,۰۰۵	۱۵,۵۹۲	۰,۰۰۲۴
۶	رفاه	۳۱	۲۳,۳۲۶	۰,۰۰۱	۱۰۱,۵۲۸	۰,۰۰۰۳
۷	سامان	۴۰۲	۸,۵۸۳	۰,۰۴۷	۳۲,۳۸۹	۰,۰۱۲۴
۸	سرمایه	۲۲	۴,۰۰۰	۰,۰۰۵	۱۲,۰۹۷	۰,۰۰۱۸
۹	شهر	۹۲	۱۵,۵۷۳	۰,۰۰۶	۶۹,۹۲۹	۰,۰۰۱۳
۱۰	صادرات ایران	۲۰۸	۱۱۶,۵۷۷	۰,۰۰۲	۱۸۳,۹۸۵	۰,۰۰۱۱
۱۱	کارآفرین	۱۹	۱۱,۵۵۷	۰,۰۰۲	۲۳,۱۷۰	۰,۰۰۰۸
۱۲	گردشگری	۱۵۵	۶,۰۰۰	۰,۰۲۶	۳۹,۲۳۰	۰,۰۰۳۹
۱۳	مهر اقتصاد	۲۸	۱۲,۰۰۰	۰,۰۰۲	۸۵,۷۱۸	۰,۰۰۰۳
۱۴	جمع	۳,۴۳۹	۴۷۵,۲۸۰	۰,۰۰۷	۹۹۴,۰۸۳	۰,۰۰۳۵

۶- نتیجه گیری و پیشنهاد

هدف تحقیق حاضر، ارزیابی نوع رقابت بین مؤسسات حسابرسی فعال در بانکهای پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران بوده است. مؤسسات حسابرسی فعال در ۱۳ بانک برای دوره زمانی سال ۱۳۹۴ تا سال ۱۳۹۹ به عنوان نمونه آماری پژوهش، انتخاب شده اند. تجزیه و تحلیل داده ها و آزمون فرضیه ها با استفاده از روش تحلیل توصیفی - سیستماتیک و روش های رگرسیون و ضریب همبستگی انجام شده است. تحلیل توصیفی - سیستماتیک و تحلیل رگرسیون و ضریب همبستگی در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده ها و آزمون فرضیه ها به کار گرفته شده است.

یافته های پژوهش نشان دادند شیوه انتخاب مؤسسات حسابرسی توسط صاحبکاران در افزایش رقابت ناسالم بین آنها تأثیر دارد. حسابرسی صاحبکاران (بانکها) دولتی یا سابقاً دولتی صرفاً توسط سازمان حسابرسی انجام می گردد و به نوعی برای آنها با توجه به حجم، ماهیت و نوع فعالیتشان امکان انتخاب گزینه دیگری وجود ندارد در حالی که در راستای اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران باید تغییراتی اعمال شود که در پی آن تفاوت قابل ملاحظه ای از لحاظ درآمد و تعداد قراردادهای منعقد شده با صاحبکاران مختلف میان سازمان حسابرسی و مؤسسات حسابرسی وجود نداشته باشد تا از این طریق مؤسسات حسابرسی

خصوصی به‌ویژه مؤسساتی که دارای امتیاز کنترل کیفیت الف می‌باشند نیز حمایت و تشویق شوند در عین حال حمایت از مؤسسات خصوصی نیز باید به میزان متعارف و در چارچوب و در راستای افزایش رقابت سالم باشد. از این موضوع تحت عنوان بازار رقابتی و متمرکز (انحصاری) حسابرسی یاد می‌شود. این یافته تحقیق با نتایج مطالعات ایشاک و همکاران (۲۰۱۸) و غلامی گیفان و همکاران (۱۳۹۸)، مطابقت دارد. ایشاک^۱ و همکاران (۲۰۱۸) به بررسی رابطه تمرکز بازار حسابرسی و تخصص حسابرس در صنعت پرداخته‌اند. هدف از این مطالعه بررسی تأثیر تمرکز بازار حسابرسی بر تخصص صنعتی حسابرس در مالزی است. نکته موردتوجه این است که شرکت‌های حسابرسی مشهور در مالزی بر حدود ۷۲ درصد از سهم بازار حسابرسی در سال ۲۰۰۳ تسلط دارند. همچنین براساس تخصص حسابرس در صنعت، هیچ‌کدام از شرکت‌های حسابرسی مشهور در هیچ صنعت خاصی تخصص ندارند. غلامی گیفان و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی به بررسی ارتباط انحصار بازار حسابرسی با حق‌الزحمه و کیفیت حسابرسی پرداختند. نتایج حاصل از پژوهش نشان داد که بین انحصار بازار حسابرسی با حق‌الزحمه حسابرسی یک ارتباط مثبت و معنادار وجود دارد در حالی که رابطه معناداری بین انحصار بازار حسابرسی و کیفیت حسابرسی مشاهده نشد. همان‌گونه که از نتایج تحقیقات مذکور نیز مشخص است بازار غیررقابتی و انحصاری لزوماً ناشی از تخصص حسابرس نمی‌باشد و می‌تواند موجب افزایش حق‌الزحمه حسابرسی گردد.

همچنین یافته‌های پژوهش نشان دادند که شیوه پرداخت حق‌الزحمه حسابرسی در افزایش رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی تأثیر دارد. این یافته با نتایج مطالعات محمدرضائی و فرجی (۱۳۹۸) و حسینی و جهانشاد (۱۳۹۶) مطابقت دارد.

همچنین یافته‌های پژوهش نشان دادند حق‌الزحمه غیرنرمال حسابرسی در افزایش رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی تأثیر دارد. قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی با اندازه صاحبکاران همبستگی دارد و اندازه صاحبکاران را می‌توان عامل بسیار بااهمیتی در قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی تلقی کرد. به عبارت دیگر حق‌الزحمه حسابرسی، تابع عواملی نظیر اندازه صاحبکار می‌باشد. در این مطالعه حق‌الزحمه حسابرسی به‌ازای هر واحد از صاحبکار در میان مؤسسات حسابرسی مختلف، تناسب ندارد که این موضوع می‌تواند بیانگر حق‌الزحمه غیرمتعارف حسابرسی که مبتنی بر روابط خاصی باشد که بین حسابرس و صاحبکار است که می‌توان آن را یکی از ابعاد رقابت ناسالم تلقی کرد. می‌توان به رابطه خاص بین حسابرس و صاحبکار در قالب ارائه خدمات مشاوره توسط مؤسسات حسابرسی نگریست. دونلسون^۲ و همکاران (۲۰۲۰) درآمدهای مؤسسات حسابرسی بزرگ را بررسی کردند و به این نتیجه رسیدند که بخش عمده درآمدهای مؤسسات بزرگ از طریق خدمات مشاوره‌ای و غیراطمینان‌بخش است. البته این موضوع با شرکت‌هایی ارتباط دارد که مؤسسات حسابرسی هم خدمات اطمینان‌بخشی ارائه می‌دهند و هم خدمات مشاوره‌ای. این در حالی است که مؤسسات کوچک‌تر خدمات بهتری ارائه می‌دهند. سنگکریستا و فیتریانی^۳ (۲۰۱۷) در پژوهشی تحت عنوان «تأثیر حق‌الزحمه غیرعادی حسابرسی بر اظهارنظر حسابرسی در اندونزی» دریافتند که افزایش غیرعادی در حق‌الزحمه حسابرسی، احتمال بهتر شدن اظهارنظر حسابرس و احتمال دریافت اظهارنظرهای حسابرسی تعدیل‌نشده را افزایش می‌دهد و این موضوع را ناشی از وابستگی حسابرسان به صاحبکاران می‌دانند و نتیجه گرفتند که خرید اظهارنظر در اندونزی رخ می‌دهد.

2- Donelson

3- Sangkrista & Fitriani

1- Ishak

به طور کلی براساس نتایج حاصل از پژوهش‌های صورت گرفته پژوهشگران درخصوص ایجاد فضای رقابتی در بازار حسابرسی، دو دیدگاه دارند: دیدگاه نخست موافق ایجاد فضای رقابتی و گردش اجباری مؤسسه‌های حسابرسی می‌باشد و دیدگاه دوم مخالف گردش اجباری مؤسسه‌های حسابرسی است و اعتقاد دارد گردش اجباری منجر به افزایش هزینه‌های حسابرسی، ازدست رفتن اطلاعات حسابرس قبلی و افزایش تحریف بااهمیت در سال اول تصدی می‌شود. دیدگاه حاکم در پژوهش حاضر همسو با دیدگاه نخست است بدین معنا که این اعتقاد وجود دارد که گردش اجباری و ایجاد فضای رقابتی می‌تواند منتج به افزایش استقلال حسابرس، ایجاد دیدگاه تازه برای حسابرس، توجه به حضور حسابرس بعدی، ایجاد بازار پویا برای حرفه حسابرسی و شکست انحصار در حرفه حسابرسی گردد که سه مورد آخر مستقیماً ارتباط تنگاتنگی با رقابت سالم دارد. در نهایت با توجه به مسائل و نکات مطرح شده سیستمی بدین شرح طراحی و پیشنهاد می‌گردد:

در سیستم پیشنهادی باید تمامی مؤسسات حسابرسی اعم از دولتی (واحدهای اجرایی سازمان حسابرسی) و خصوصی به صورت مشترک توسط واحدهای ستادی سازمان حسابرسی (معاونت فنی) و جامعه حسابداران رسمی مورد طبقه‌بندی سالانه قرار بگیرند کما اینکه اکنون نیز چنین طبقه‌بندی‌ای براساس مفاد ماده ۳۱ اساسنامه جامعه حسابداران رسمی برای مؤسسات حسابرسی انجام می‌شود و مؤسسات با توجه به امتیازات مکسوبه مبتنی بر کنترل کیفیت در یکی از طبقات الف، ب، ج و د قرار می‌گیرند.

مدیران و مسئولین شرکت‌های متقاضی خدمات حسابرسی (الزامی یا اختیاری) و شرکت‌های متقاضی خدمات مشاوره باید از طریق واحد مشترک سازمان حسابرسی (معاونت فنی) و جامعه حسابداران رسمی اقدام به انتخاب طبقه مؤسسه حسابرسی موردنظر خویش کنند. باتوجه به فرضیه دوم پژوهش قطعاً

مؤسسات حسابرسی منتخب در یکی از طبقات الف، ب، ج و د قرار می‌گیرد و برای هر طبقه نیز با توجه به نوع خدمات درخواستی (حسابرسی یا مشاوره) باید تعرفه واحدی تعیین گردد که در هنگام انتخاب، شرکت متقاضی ملزم به پرداخت آن به واحد مشترک سازمان حسابرسی (معاونت فنی) و جامعه حسابداران رسمی به‌عنوان طرف ثالث می‌باشد و واحد مشترک نیز مکلف است که پیش از پرداخت حق الزحمه حسابرسی به مؤسسات حسابرسی و با توجه به اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مشتریان (صاحبکاران) را به نحو مناسب و عادلانه براساس حجم فعالیت، پیشینه و وجهه مؤسسه، تخصص در صنعت مربوطه، ساختار مالکیت شرکت و اندازه مؤسسه و ...، بین آنها توزیع کند که برای این امر می‌تواند به صورت سالانه سقف و کف نیز تعیین کند.

شایان ذکر است که شرکت‌ها و سازمان‌های متقاضی صرفاً در انتخاب طبقه مؤسسه حسابرسی موردنظر اختیار دارند و انتخاب مؤسسه به صورت سالانه بر عهده واحد مشترک می‌باشد و همچنین یک مؤسسه حسابرسی نمی‌تواند هم‌زمان عهده‌دار ارائه خدمات حسابرسی و ارائه خدمات مشاوره به یک شرکت باشد و در نهایت بدیهی است که میزان اعتباربخشی مؤسسات حسابرسی به گزارش‌های مبتنی بر طبقه مؤسسه می‌باشد که باید به اطلاع تمام ذی‌نفعان برسد و طبقه مؤسسه در گزارش‌ها درج شود. تمامی موارد فوق‌الذکر از طریق طراحی یک سامانه الکترونیکی به سادگی قابل انجام می‌باشد.

مزایای سیستم پیشنهادی عبارت است از:

- تفکیک خدمات حسابرسی و خدمات مشاوره و متعاقباً افزایش استقلال حسابرسان
- کاهش وابستگی مالی حسابرسان به شرکت‌ها و متعاقباً افزایش استقلال حسابرسان
- بهبود کیفیت حسابرسی و گزارشگری مالی

بیرانوند، مهدی؛ جهانبانی، مصطفی؛ حساس یگانه، یحیی؛ شهسوار خجسته، عیسی؛ ملک‌آرایسی، نظام‌الدین؛ مهرانی، ساسان. (۱۳۹۷). نرخ‌شکنی و رقابت ناسالم مؤسسات حسابرسی با یکدیگر. *فصلنامه حسابدار رسمی*، شماره ۴۲، ۱۹-۵.

پزشک، یاسمن؛ پورزمانی، زهرا. (۱۳۹۸). فصلی بودن حسابرسی، کیفیت افشاء اطلاعات و کیفیت حسابرسی. *فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۲۹(۱)، ۵۷-۷۰.

جوادی، نوید؛ یعقوب‌نژاد، احمد؛ رهنمای رودپشتی، فریدون؛ بنی‌مهد، بهمن. (۱۳۹۹). بررسی رابطه حق‌الزحمه غیرنرمال حسابرسی با تأخیر غیرنرمال گزارش حسابرسی. *فصلنامه دانش حسابرسی*، ۲۰(۸۰)، ۱۷۴-۱۴۷.

حساس‌یگانه، یحیی. (۱۳۹۵). *فلسفه حسابرسی*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

حساس‌یگانه، یحیی؛ آذین‌فر، کاوه. (۱۳۸۹). رابطه بین کیفیت حسابرسی و اندازه مؤسسه حسابرسی. *نشریه بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۱۷(۶۱)، ۹۸-۸۵. حساس‌یگانه، یحیی؛ برزیده، فرخ؛ تقوی‌فرد، محمد تقی؛ فرهنگ‌سیدآبادی، محمد. (۱۳۹۵). بررسی تأثیر گردش اجباری مؤسسه‌های حسابرسی بر حق‌الزحمه حسابرسی و رقابت در بازار حسابرسی. *نشریه بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۳(۳)، ۳۳۳-۳۵۲.

حساس‌یگانه، یحیی؛ ملکیان کله‌بستی، اسفندیار؛ توکل‌نیا، اسماعیل. (۱۳۹۷). نگرشی به بیم از دست دادن صاحبکار حسابرسان؛ با تأکید بر حسابرسی عملکرد مدیریت. *فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۷(۲۶)، ۲۲۰-۲۰۹.

خدادادی، ولی؛ چراغی‌نیا، علی؛ ویسی، سجاد. (۱۳۹۸). بررسی حق‌الزحمه حسابرسی بر اساس مراحل چرخه عمر شرکت. *نشریه پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی*، ۱۱(۴۱)، ۲۳-۴۱.

زارع‌پور، سینا؛ فرهادی‌اندرابی، سویل. (۱۳۹۷). تأثیر ارتباطات سیاسی بر حق‌الزحمه حسابرسی و انتخاب

• کاهش رسوایی‌های مالی و رقابت ناسالم بین مؤسسات حسابرسی

• توجه یکسان به تمام مؤسسات به‌ویژه مؤسساتی که اصول و ضوابط حرفه‌ای را با دقت بیشتری اعمال می‌کنند.

• بهبود نظارت و کنترل عملکرد و وضعیت مالی مؤسسات حسابرسی

• کاهش روابط غیرحرفه‌ای (رابطه محوری) بین صاحبکاران و حسابرسان

• ایجاد نظام سراسری و هماهنگ حسابرسی در سطح کشور و تسهیل اجرای اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

۷- منابع

ابادری، زهره؛ نصیرزاده، فرزانه. (۱۳۹۷). چرخش اجباری مؤسسات حسابرسی و محدودیت در ارائه سایر خدمات حسابرسی: هزینه‌ها و منافع. *نشریه پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی*، ۱۰(۳۹)، ۱۰۷-۱۳۷.

ابراهیمی، سید کاظم؛ پیوندی، محمود؛ فخارمنش، محمدرضا. (۱۳۹۳). بررسی تأثیر ساختار مالکیت شرکت بر حق‌الزحمه حسابرسی و اظهارنظر حسابرسان مستقل شرکت‌ها. *فصلنامه حسابداری مالی*، ۶(۲۴)، ۵۹-۷۸.

اورادی، جوادی؛ نصیرزاده، فرزانه؛ حصارزاده، رضا. (۱۳۹۷). تأثیر رقابت در بازار حسابرسی بر حق‌الزحمه حسابرسی: نقش اندازه بازار حسابرسی. *مجله پیشرفت‌های حسابداری دانشگاه شیراز*، ۱۰(۲)، ۱-۳۰.

بنی‌مهد، بهمن؛ عربی، سید مهدی؛ حسن‌پور، شیوا. (۱۳۹۶). *پژوهش‌های تجربی و روش‌شناسی در حسابداری*. چاپ چهارم، تهران: انتشارات ترمه.

بنی‌مهد، بهمن؛ مرادزاده فرد، مهدی؛ زینالی، مهدی. (۱۳۹۱). اثر حق‌الزحمه حسابرسی بر اظهارنظر حسابرس. *فصلنامه حسابداری مدیریت*، ۵(۱۵)، ۴۱-۵۴.

بنی‌مهد، بهمن؛ مرادزاده فرد، مهدی؛ زینالی، مهدی. (۱۳۹۲). رابطه بین تغییر حسابرس مستقل و تغییر اظهارنظر حسابرسی. *مجله دانش حسابداری*، ۴(۱۴)، ۹۱-۱۰۸.

- حسابرس. نشریه چشم‌انداز حسابداری و مدیریت، (۳)، ۲۸-۴۲.
- حسینی، مهیا؛ جهانشاد، آریتا. (۱۳۹۶). وابستگی اقتصادی حسابرس و محافظه‌کاری حسابداری. *فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۶(۲۱)، ۹-۱.
- زلقی، حسن؛ افلاطونی، عباس؛ برزآبادی فراهانی، محمد. (۱۳۹۸). تأثیر مدت تصدی مدیرعامل بر تداوم انتخاب حسابرس در بورس اوراق بهادار تهران. نشریه پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی، ۱۱(۴۱)، ۲۲-۱.
- شجاع‌الله کائی، طاهره؛ نیک‌کار، بهزاد. (۱۳۹۷). آزمون ارتباط استقلال هیأت مدیره، اندازه هیأت مدیره و کیفیت حسابرسی با اجتناب مالیاتی. *فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۷(۲۸)، ۱۳-۱.
- عباس‌زاده، محمد رضا؛ محمدی، جمال. (۱۳۹۳). بررسی عوامل مؤثر بر افزایش استقلال حسابرسان دیوان محاسبات کشور. *فصلنامه حسابداری مالی*، ۶(۲۱)، ۱-۲۸.
- علوی طبری، سیدحسین؛ پارسایی، منا. (۱۳۹۸). رابطه کیفیت حسابرسی با شفافیت شرکتی در شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران. *پژوهش‌های حسابداری مالی و حسابرسی*، ۱۱(۴۱)، ۶۸-۴۳.
- غلامی گیفان، سعیده؛ بذرافشان، آمنه؛ صالحی، مهدی. (۱۳۹۸). بررسی رابطه انحصار بازار حسابرسی با حق الزحمه و کیفیت حسابرسی با در نظر گرفتن ماده ۹۹ قانون برنامه پنجم توسعه. *پژوهش‌های تجربی حسابداری*، ۸(۳۱)، ۳۸۷-۳۶۵.
- گوهری، مهدی؛ حمیدیان، محسن؛ طالب‌نیا، قدرت‌الله؛ جنانی؛ محمدحسن. (۱۴۰۰). عوامل مؤثر تمرکز بازار حسابرس بر سبک تصمیم‌گیری حسابرس. *فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۱۰(۴۰)، ۱۷۹-۱۹۹.
- محمدرضائی، فخرالدین؛ فرجی، امید. (۱۳۹۸). معمای سنجش کیفیت حسابرسی در پژوهش‌های آرشیوی: نقد و ارائه پیشنهادهایی برای محیط پژوهشی ایران. *فصلنامه بررسی‌های حسابداری و حسابرسی*، ۲۶(۱)، ۸۷-۱۲۲.
- محمودی، محمد. (۱۳۹۸). حسن شهرت اعضای هیئت مدیره و تقاضای حسابرس با کیفیت در بورس اوراق بهادار تهران. *فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۸(۲۹)، ۱۷۵-۱۸۵.
- مرادی، محمد؛ منیره، یحیائی. (۱۳۹۹). تدوین الگوی انتخاب حسابرس مستقل در ایران. نشریه بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، ۲۷(۲)، ۲۸۷-۲۵۸.
- ناطق، سمیرا؛ مهران، کاوه؛ تحریری، آرش. (۱۳۹۷). مروری بر پژوهش‌های حسابرسی در ایران. نشریه بررسی‌های حسابداری و حسابرسی، ۲۵(۱)، ۱۷۹-۱۵۹.
- نایب‌زاده، زهرا؛ بنی‌مهد، بهمن. (۱۳۹۷). قیمت‌گذاری خدمات حسابرسی مستقل و نظریه رقابت. *فصلنامه دانش حسابداری و حسابرسی مدیریت*، ۷(۲۵)، ۱۸۱-۱۹۱.
- نوشادی، میثم؛ خدادادی، ولی؛ واعظ، سید علی؛ حسین‌زاده، علی حسین. (۱۳۹۹). بررسی عوامل مؤثر بر حق‌الزحمه حسابرسی: عوامل مربوط به محیط حرفه‌ای، فرهنگی و اجتماعی. *تحقیقات حسابداری و حسابرسی*، ۱۲(۴۶)، ۶۴-۴۳.
- وکیلی‌فرد، حمیدرضا؛ محمدی، سامان؛ کاظمی نوری، سپیده. (۱۳۹۳). کیفیت سود و انتخاب حسابرس (مطالعه موردی: شرکت‌های پذیرفته شده در بورس اوراق بهادار تهران). *فصلنامه حسابداری مالی*، ۶(۲۲)، ۱۶۸-۱۵۱.
- Chang, H., Guo, Y., & Mo, P. L. L. (2019). Market competition, audit fee stickiness, and audit quality: Evidence from China. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 38(2), 79-99.
- Chen, F., Peng, S., Xue, S., Yang, Z., & Ye, F. (2016). Do audit clients successfully engage in opinion shopping? Partner-level evidence. *Journal of Accounting Research*, 54(1), 79-112.
- De Villiers, C., Hay, D., & Zhang, Z. (2013). Audit fee stickiness. *Managerial Auditing Journal*, 29(1), 2-26.
- Dekeyser, S., Gaeremynck, A., & Willekens, M. (2019). Evidence of industry scale effects on audit hours, billing rates, and pricing. *Contemporary Accounting Research*, 36(2), 666-693.

- strategic issue cycling. *Academy of management review*, 31(1), 10-29.
- Newton, N. J., Persellin, J. S., Wang, D., & Wilkins, M. S. (2016). Internal control opinion shopping and audit market competition. *The Accounting Review*, 91(2), 603-623.
- Sangkrista, L. B. D., & Fitriany, F. (2017). Impact of Abnormal Audit Fee on Audit Opinion. In *6th International Accounting Conference (IAC 2017)* (pp. 254-259). Atlantis Press.
- Sharma, D. S., Tanyi, P. N., & Litt, B. A. (2017). Costs of mandatory periodic audit partner rotation: Evidence from audit fees and audit timeliness. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 36(1), 129-149.
- Donelson, D. C., Ege, M., Imdieke, A. J., & Maksymov, E. (2020). The revival of large consulting practices at the Big 4 and audit quality. *Accounting, Organizations and Society*, 87, 101157.
- Eshleman, J. D., & Lawson, B. P. (2017). Audit market structure and audit pricing. *Accounting Horizons*, 31(1), 57-81.
- Feurer, S., Baumbach, E., & Woodside, A. G. (2016). Applying configurational theory to build a typology of ethnocentric consumers. *International Marketing Review*.
DeVillier, C., Hay, D., & Zhang, Z. (2014). Audit fee stickiness. *Managerial Auditing Journal*, 29(1), 2-26.
- Harris, K. (2012). *Mandatory audit rotation: an international investigation*. University of Houston.
- Heliodoro, P. A., Carreira, F. A., & Lopes, M. M. (2016). The change of auditor: The Portuguese case. *Revista de Contabilidade*, 19(2), 181-186.
- Huang, T. C., Chang, H., & Chiou, J. R. (2016). Audit market concentration, audit fees, and audit quality: Evidence from China. *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 35(2), 121-145.
- Khurana, I. K., & Wang, C. (2015). Debt maturity structure and accounting conservatism. *Journal of Business Finance & Accounting*, 42(1-2), 167-203.
- Mande, V., Son, M., & Song, H. (2017). Auditor search periods as signals of engagement risk: Effects on auditor choice and audit pricing. *Advances in accounting*, 37, 15-29.
- Mbekomize, C. J., & Hove, R. (2012). Auditor's Fear of Losing a Client: Views of Professional Accountants in the Big Audit Firms in Botswana. *IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices*, 11(4), 7.
- Moore, D. A., Tetlock, P. E., Tanlu, L., & Bazerman, M. H. (2006). Conflicts of interest and the case of auditor independence: Moral seduction and